

Skica za portret Spasoja Šejića

Marinko Arsić Ivkov

(povodom šesnaestogodišnjice smrti i izlaska devet romana ovog pisca)

Spasoje Šejić je rođen u Samokovu, iznad Kuršumlije, 1948. Samoubio se 1989. u Obrenovcu, gde je radio kao profesor gimnazije. Za života je objavio nekoliko romana. Ove godine, šesnaest godina nakon smrti, objavljeno je devet njegovih romana u jednoj knjizi, pod naslovom Devet života. Ova značajna knjiga izišla je pre svega zahvaljujući trudu njegovog profesora, pisca Ivana Ivanovića, koji je obezbedio “materijalna sredstva” od Ministarstva kulture Srbije. Zasluga pripada i izdavaču, Narodnoj i univerzitetskoj biblioteci “Ivo Andrić” iz Prištine (u izgnanstvu) i Rastku Šejiću za izvanrednu opremu knjige i za prikupljanje rukopisa.

Srpska proza XX veka imala je dva značajna, dva velika razdoblja. Prvo cvetno doba čine dvadesete godine. Drugo, kraj šezdesetih i sedamdesete godine.

U ovom drugom periodu, posle dugogodišnje stagnacije, dolazi do eksplozije i na planu sadržine i na planu forme. Gotovo svaki mladi pisac donosi nešto novo, sveže. Drsko. Gotovo svaka knjiga, razbijajući književnu učmalost i monotoniju, razbija i duhovnu učmalost uopšte.

Učmalost u umetnosti, to je najrečitiji znak učmalosti jednog društva. Književnost je tih godina prva, makar i kao petao koji prerano kukurikne, počela da budi, da vuče za rukav. I naišla je na odziv. Čitaoci, bez kojih nema ni književnog života ni podsticaja za književno stvaranje, odazvali su se. Stvorena je interakcija, organska veza, između autora i publike. Pisac je osećao da neko čeka njegovo delo, da je ono nekome potrebno, da ima kome da se obrati. “Književne radionice” su radile “punom parom”. Književni život je bujao. O knjigama je govoreno i pisano, gotovo kao o sportu. Književnost je bila deo društvenog života. Knjige početnika, pesnika i prozaista, čitane su više nego dela živih klasika. Gotovo da nije bilo romana, knjige pesama, pripovedaka, koji su imali tiraž manji od hiljadu primeraka, što je za današnju Srbiju nezamislivo. Knjige su kupovane. Ne samo da nijedan izdavač nije propao, nego su nicali novi, čak i privatni i poluprivatni. Književni život preuzeli su mladi buntovnici.

U književnosti se eksperimentisalo, istraživalo, ali smisleno, ne radi eksperimenta i istraživanja. Žargon, fusnote, igre jezikom i rečenicom, igre formom, karakteristike su proze ovog perioda. Priče su dobijale oblik naučnog teksta, ponekad su svojom “vizuelnom dimenzijom” zaista postajale forma.

Ozbiljan proučavalac srpske književnosti tek treba da otkrije značaj i novine koje je doneo ovaj period.

Na ovakav književni polet svakako je uticao opšti polet u društvu, totalitarnom društvu u kojem su promene bile zabranjene. Tih godina strujala je narodnim telom energija promena, koja je zahvatila mnoge segmente društva, a ne samo umetnost. To je vreme studentskih i radničkih pobuna, javljanja privatnog preduzetništva, reformi u ekonomiji i sportu. Duhovnih reformi. Film je dostigao zenit, pre no što je završio u “bunkerima”. To su buntovne, stvaralačke godine. Iz te književnosti, koja je nezvana hrupila u srpsku literaturu, izbijao je taj duh pobune. Bila je to, na osoben način, angažovana književnost. Angažovana u pozitivnom značenju te reči. Političke i socijalne teme nazirale su se bar u pozadini. Otud toliko zabrana i oficijelnih napada na književna dela. Svi su tragali za aluzijama u njima, jedni da bi branili režim i pravili karijeru, drugi iz duhovnog zadovoljstva. Nije bilo ni politički neutralnog pisca, ni politički neutralnog

čitaoca. Igralo se na dva gola. Buntovnik protiv tiranina. Slabiji protiv jačega. Među nama koji smo ređali sitnije i krupnije kamenje u taj književni mozaik, bio je i Spasoje Šejić.

On je, i duhovno i književno, stasavao u tom vremenu, on je dete tog vremena.

Zato su možda sve vrline i sve mane takve književnosti najočiglednije baš u njegovom delu. Sudbinu svih pobuna doživljava i književnost. Kad je država represijom okončala socijalne buntove i nezadovoljstvo, deo pobunjenih pisaca obrijao je brade i skratio kosu i prešao među konformiste i poslušne “književne i kulturne radnike”. Drugi, manji, deo, postao je još gorči i žešći, ali su za njega vrata izdavača bila zatvorena. Tako je nastala alternativna, opoziciona, podzemna književnost. Koja je proganjana, prećutkivana, držana na književnoj margini, kao što su i njeni autori držani na društvenoj margini.

Među ove potonje spada i Spasoje Šejić.

Celokupno Šejićevo delo bavi se svojim vremenom. A pisati o svom vremenu nije lako. To se, na ovaj ili onaj način, plaća životom. Šejić je za ovo najbolji primer. Zato mnogi pisci beže u prošlost ili u apstrakciju.

Šejić je mnogo stradao. Čak više od mnogih koje je vlast, preko svojih opunomoćenih kritičara i političara, javno napadala ili koji su izvođeni pred sud. On je bio žrtva onog podmuklog obračuna sa neistomišljenicima, sa nezavisnim intelektualcima i piscima. Neretko bili su srećniji oni protiv kojih je obračun bio javan. Šejić je najbolji primer za to. Nikad nije javno napadan, ali je prećutkivan od kritike. Veliki izdavači su odbijali da objave njegove knjige, tobož iz umetničkih razloga. O nagradama i materijalnim priznanjima da i ne govorimo. “Država mu je dala posao”, kako se tada govorilo, a “sitni” pritisci i zlostavljanja bili su nevidljivi. Njega su ti pritisci i odveli u smrt. Njegova bolest i samoubistvo direktna su posledica tog podmuklog obračunavanja sa “belom vranom” u jednoj “uzornoj” sredini, kakva je bila gimnazija u Obrenovcu i sam Obrenovac.

Bili smo prijatelji. Upoznao sam ga onako kako pisci možda i treba da se upoznaju. Na osnovu njegovog dela. Bio sam član žirija Književne omladine Srbije koji je odabirao prve knjige mladih pisaca za objavljivanje (Književna omladina, izdavač tada najuglednijeg književnog lista Književna reč, uživala je ugled i kao “izdavačka kuća” mladih pisaca.) Među stotinama rukopisa pronašao sam moderan, zrelo pisan, “autorski” u svakom pogledu, roman Dok ne stigne Tomas Man. Posle toga sam upoznao njegovog autora.

Pisac Ivan Ivanović bio je Šejiću profesor u kuršumlijskoj gimnaziji i više puta mi je govorio kako se oseća odgovornim što je njegov đak krenuo mukotrpnim i nezahvalnim putem književnosti. Da je imao nekog drugog profesora, možda bi se opredelio za neko unosnije i mirnije zanimanje. Kao da je hteo da kaže: možda bi danas bio živ. A ja sam, eto, izborom njegovog romana, odgovoran što je Šejić još dublje zakoračio u taj nezahvalni svet književnosti – što je ušao “u arenu” u kojoj ne važe pravila i običaji civilizovanog sveta.

Nakon što smo se upoznali, postali smo prijatelji. Po srodnosti.

Ono što sam uočio u prvom Šejićevom romanu, Dok ne stigne Tomas Man (to nije i njegov prvi napisani roman), odlikuje i sve njegove ostale romane. Bez jedne od tih odlika, danas, u 20. i 21. veku, nema dobre književnosti. To je polemisanje sa književnom tradicijom. Polemika nije moguća bez solidnog i sistematskog književnoteorijskog obrazovanja i bez stalnog čitanja klasične i savremene književnosti. I to ne čitanja nasumce, onako kako šta dođe pod ruku, kao sa pijačne tezge, nego čitanja smislenog i sistematičnog.

To Šejićevo polemisanje sa književnom istorijom vidljivo je i na sadržinskom i tematskom planu (od čekanja Godoa, koji u njega ponekad nosi ime Tomasa Mana, pa do 1001 noći i Ikarovog

leta), a možda još više na planu forme (u njegovim romanima kao da se, bilo kao ironija bilo kao apologija, daje sinteza svega što je svetska literatura 20. veka ponudila na planu forme). Literatura nam često nudi paradokse: Šejčić nije veliki stilista, ali na planu stila i forme često je nenadmašan. Njegova, piščeva, koža na tom planu bila mu je očigledno pretesna. Isprobao je sve stilove i forme. Novi roman – nov stil, nov oblik. Protivnost prethodnom. Takve lupinge pravio je samo Fokner. Rezultat često neverovatno uspešan: Crveni krugovi, Skica za portret N.J., Preduzimanje mera.

Birokratski jezik, odnosno njegova karikatura, sa mnoštvom skraćenica i pokondirenih reči ondašnje politike, kojim je napisan čitav roman Skica za portret N.J., od prve do poslednje rečenice, oblikuje piščevu poruku koliko i sami karakteri i priča. Neverovatno je koliko je taj jezik srastao sa pričom i junacima, koliko ne “štrči” u romanu, koliko se roman čita tečno. A na početku se verovatno svakom čitaocu učini da takvim jezikom ne mogu da se pišu ni sindikalni izveštaji, a kamoli književna dela. Smela avantura u koju bi malo koji književnik smeo da se upusti.

Šejčić je pisac koji se usudio.

Usudio se on da piše angažovanu, buntovnu literaturu, i da zajedno sa drugim piscima svoje generacije pokaže da angažovanost ne mora uvek da bude nedostatak. U nekim njegovim romanima ta angažovanost, često u vidu satire, postaje “plus”, pojačava njenu umetničku vrednost i čitljivost.

Njegovi romani nose pečat vremena u kojem su nastali, ali nisu zastareli i nisu prolazne vrednosti. (Mnoga, pak, dela iz tog vremena koja se bave “univerzalnim” i “vanvremenskim” temama odavno su zaboravljena i nerazumljiva današnjem čitaocu.) Uvek će biti Vukadinovića, uvek će biti karijerista i podlaca, vlastodršci će još dugo krojiti tuđe sudbine, uvek će biti provincijalaca i malih ljudi, i uvek ćemo, u društvu sa Borom Pelcerom ili Slavicom Nastić, čekati nekog Tomasa Mana.

Pisati, kritički a ne apologetski, o vremenu u kojem živiš, podrazumeva satiru. Šejčić joj rado pribegava, mada ona nije dominantna u njegovim delima, čak ni u onima koja nose predznak satirična i čiji su junaci pripadnici režima i karijeristi. Kad je satira suviše naglašena i kad samo ona vodi piščevo pero, kad ovlada jednim delom, ona to delo često uprosti, učini ga jednoslojnim i jednosmernim, umetnički ga oslabi. To je čest slučaj sa “čistim” satirama. Radoje Domanović je dobar primer. To je satiru kao književnu vrstu i gurnulo na margine književnosti. Velika dela svetske književnosti najbolje pokazuju kako satira može biti zlatna nit književnog dela (Gargantua i Pantagruel, Don Kihot). Šejčić uglavnom dobro gospodari satirou i ne dozvoljava da ona pređe u prosto ruganje ili mržnju. Često je zaodene iro-nijom, sarkazmom, humorom. Kao što gladnom i umornom putniku kao spas dođe čarda na putu, tako čitaocu dobro dođe humor u mračnom, teškom i beznadežnom svetu Šejčićeve proze.

Humor je vedriji u ranim romanima i čini podnošljivijim, vedrijim taj natmureni Šejčićev svet. (Poslednji lek: “Nebo ponad Samkinova uvek je vodilo kurvanjsku, bugarsku politiku, reče Vidoje. Uvek iznenada sruči na seljaka svoje teške suze.”)

U poznijim, satiričnijim i gorčim, romanima, i humor je teži, crnji.

(Preduzimanje mera: “Protiv šale nismo, naš kraj je poznat kao rasadnik humora, naši ljudi su veseli, mnogi se i u snu smeju, neki ne prestaju da se smeju i u najtežim situacijama, nije retkost da se naša deca prilikom rađanja umesto plačem oglase smehom. Sve to mi znamo i u celini zadovoljni smo količinom smeha proizvedenog u našem regionu... Svi se u strukturama slažemo da smeh, dakle, treba da postoji, da ga treba negovati, ali istovremeno znamo da smeh našeg čoveka mora da bude zdrav, da bude pre svega izraz sreće i zadovoljstva, da je pristupačan

svakom našem građaninu, i jasan, jasan, naravno, razložan i harmoničan. Nismo očekivali da se ta gotovo urođena potreba naših radnih ljudi za smehom može tako bezobzirno i drsko zloupotrebiti... Mislili smo grozničavo, glave su nam pucketale od misli.”)

Pisac sa toliko satiričnog i humorističnog naboja ne može a da ne duguje bar malo Stevanu Sremcu. Iako modernog senzibiliteta, sa iskustvom i znanjem pisca druge polovine dvadesetog veka, Šejić nas bar u nekim romanima podseti na tradiciju svojim duhovitim poentama koje gotovo da imaju Sremčevu snagu (Poslednji lek, Devojke bele i mezgrovite, Preduzimanje mera). Ovaj Šejićev dug tradiciji pokazuje da i najmodernija, najrevolucionarnija literatura, ako je prava literatura, proizlazi iz tradicije i čini njen nastavak.

Na planu forme Šejić je gotovo u svakom romanu nov, nepredvidljiv. Pripovedačke opcije, a često i pripovedači, smenjuju se u istom romanu gotovo ritmično, književni postupci i vremenski planovi se ukrštaju, neretko i jezik i stil. Eksperimentisanje formom bilo je tada u modi. Bio je i to jedan od izraza opšteg nezadovoljstva postojećim stanjem, kako u društvu, tako i u literaturi. Kao i sadržina, i forma je morala da bude provokacija. Kod Šejića ta provokacija ima pokriće, nikad nije sama sebi svrha, doprinosi umetničkoj snazi i poruci romana (Poslednji lek, Crveni krugovi, Preduzimanje mera...)

Ako svet ima svetlu i tamnu stranu, Šejićevi romani nalaze se na ovoj drugoj. Ništa neobično za pisca koji je stasavao uz “crni talas” i crne boje “stvarnosne” proze. Tih godina, za sve nas to su bile boje vlasti. Poruke Šejićevih romana su pesimistične i melanholične, sumorne. Dominiraju mračni, zli, podli, ili pak nesrećni i bespomoćni karakteri. Humora ima napetost, ali je on crn. Čini se da je u nekim romanima i sunce crno. Nema nijednog optimističkog završetka, nijednog junaka ne očekuje ništa dobro. Ima i veselih scena i “pozitivnih” likova, ali u njihovoj pozadini je uvek ta crna slika jednog, pre svega moralno, propalog društva i uvek je tu nešto što nagoveštava “propast”, “preduzimanje mera”.

Šejićevi junaci mogu da se svrstaju u dva tabora, ili su sa ove ili sa one strane, da parafraziram Grigorija Božovića, Ljum-kule, koja deli vlast i one koji su uz nju od onih koji su “neprijatelji naroda” i protiv vlasti. Lako ih je razaznati.

Prvi su dani kao tipovi, kao koncentrat svih režimskih karijerista, doušnika i podlaca. I njihove sudbine u romanima su tipične, uključujući i Šejićevog “najomiljenijeg” junaka Vukadinovića.

Drugi su karakteri, često izvanredno individualizovani likovi, poput Bore Pelcera. Oni su dani mnogo plastičnije i životnije. Pisac ne krije da su njegove simpatije na strani buntovnika, studenata, “malih ljudi”.

Radnja se uglavnom događa u provinciji, a onda u Studentaskom gradu i Beogradu. Sredina je poslušna i ulizička. Mogu reći, realistička. Individualci štrče, smetaju. Oni su u Šejićevom svetu izuzetak.

Politika kroji sudbinu svih ljudi, velikih i malih, i od nje niko ne može da umakne. To je jedna od poruka Šejićevih romana, sprovedena i dokazana vrlo dosledno. Kad se sve razgrne i ogoli, gotovo svi junaci su žrtve političkih moćnika i politike, čak i u romanima u kojima nema politike i koji se bave životima i sudbinama “običnih ljudi” (Poslednji lek, Dok ne stigne Tomas Man, Devojke bele i mezgrovite)

U romanu Levičar – desničar politika je prerasla u paranoju, u lov na ljude. U vreme pisanja ovog romana i sam autor je uveliko žrtva takve paranoje.

Nezadovoljstvo je osnovna odlika svih Šejićevih junaka. Stvarnost treba da se menja, često govore njegovi junaci. Ona uništava patrijarhalne, moralne, duhovne, individualne vrednosti. Svi su opasani visokim zidom, i stvarnim i duhovnim, svi hoće nekud da odu. Čak i oni beskrupulozni “negativci” koji

oličavaju moć i vlast, poput Vukadinovića i Lakija Nikolića, čeznu za svetom slobode.

To bekstvo nikom ne polazi za rukom, i to je razlog njihovog nezadovoljstva.

U Skici za portret N.J. oličenje te slobode za Vukadinovića je politički proganjana devojka, predstavnik onih koje je Vukadinović cinkario i na čijim je nesrećama gradio karijeru.

Za Marisava Krčelića (Crveni krugovi), tog najnesrećnijeg i najponiženijeg od svih Šejićevih junaka, sloboda je izmišljeni odlazak u Australiju.

U romanu Devojke bele i mezgrovite Bata Pelcer treba da povede brucoše, tek pristigle iz provincije, u osvajanje novog, srećnijeg sveta – Beograda. On je njihov vođa, ćicerone, on traži njih da bi, kao Šeherezada, svojim pričama spasavao sebe, da bi bar u mašti pobegao iz stvarnog sveta, a oni traže njega, jer on treba da ih povede u novi život. Bata ih čak časti novcem koji mu je, tobože, dala u njega zaljubljena buržujka, gospođa Milovanović, a taj novac je zaradio istovarom uglja, na isti način kao i oni koji ga slušaju. Studenti na kraju otkrivaju ono što su i naslućivali – da nikad nisu potpuno verovali u Pelcerove priče, ali da su im one bile potrebne. Roman Devojke bele i mezgrovite je panorama nezadovoljnika i nezadovoljstava. I svaka junakinja izmišljenih donžuanских priča glavnog junaka, Bate Pelcera, pre svega je nezadovoljnica, bilo da je reč o političarki, ćerki visokog funkcionera, bivšoj buržujki, “običnoj” profesorki, studentkinji, siromašnoj prostitutki...

Slavica Nastić se odriče sveta svog detinjstva i svojih roditelja. Misli da je drugi svet, svet studenata i levičara, onaj pravi. Kraš studentske pobune 1968. i njen abortus označavaju i poraz tog sveta. Ostao joj je samo Tomas Man.

Nezadovoljstvo na opštem planu prožeto je nezadovoljstvom na ličnom planu. Nema zadovoljnih, niko kod Šejića ne može da ostvari svoje planove i želje i da bude srećan.

Ne anticipiraju li pisci u svojim delima svoju sudbinu? Šta nam je sve poručio Dis Utopljenim dušama? Jedan Miljkovićev stih glasi: “Pašće sunce tamo gde ja budem klečao”. Šta sve pažljivom čitaocu mogu da nagoveste Šejićevi pozni romani?

Sa godinama Šejić je i kao čovek i kao pisac sve jetkiji, svet njegovih romana je sve beznadežniji, sve luđi i sve izolovaniji i dalji od normalnog sveta. Kao njegov junak u Poslednjem leku, pisac je svoj fiktivni svet visokim zidom odvojio od zdrave pameti, norme ponašanja i moralne vrednosti gotovo da su okrenute naglavačke. Paranoja, lov na neprijatelje, duhovni i duševni mrak pritiskaju sa svih strana. Ljudi samo čekaju da lovac u njih upre prstom. Izlaza nema.

U lamentu nad svojim životom i svojim pesmama, Branko Radičević je pokrenuo i jedno teorijsko pitanje. Zbog opšteg tona pesme malo ga je ko uočio kao poetički stav. Branko smatra da pesnik treba da popravlja svoje pesme, da ih “glača” i nakon objavljivanja, naročito ako imaju početničke, mladalačke nedostatke. Zreo pesnik “tralje” treba da zameni skladnijim i finijim “odelom”.

Kao ni Brankova, ni Šejićeva dela nisu dočekala piščevo naknadno čitanje. Da je poživio, Spasoje Šejić bi sigurno “sa olovkom u ruci” iščitao svoja mladalačka dela, bar ona koja su ostala u rukopisu. “Siročad” bi sigurno dobila bolje ruho. Brankovi termini su preoštri. Šejićevi romani, čak i oni nađeni u rukopisu u zaostavštini, izgledaju dobro i bez “glačanja”. Naravno, mladalački nedostaci su očigledni i zbog tog sam se setio Branka. Ali i takva, njegova najbolja dela, kao što su Devojke bele i mezgrovite, Skica za portret N.J., Preduzimanje mera, čitana danas, za koplje su ispred najhvaljenijih “postmodernističkih” romana.